

VEKERDI LÁSZLÓ

Amit Dániából láttam (látok)

1947(-2007)

Keveset tudtam Dániáról, amikor 1947 késő nyarán az Aarhusi Egyetem meghívásának köszönhetően a budapesti, szegedi, debreceni, pécsi egyetemek orvosi karáról kiválogatott, közel száz medikusból álló csoporttal kijutottam oda.

Andersen meséi, gazdag parasztnok országa, bőven tejelő tehének, Anglia ellátása vajjal, Niels Bohr és koppenhágai intézete és persze Kierkegaard meg Andersen Nexő – körülbelül ez volt minden, amit Dániáról tudtam. Meg hogy hősiiesen ellenállottak a német megszállásnak, és mentették az üldözötteket. De ezt már inkább népi kollégistaként tudtam, mintsem medikusként. Gyanítom, hogy én is inkább kollégistaként kerülhettem be a válogatott csoportba, külön a válogatásért Debrecenbe jött Kardos László „káderezésének” és a Bartók Kollégium igazgatójának, Lemhényi Jenőnek köszönhetően.

Aztán ahogy átléptük Flensburgnál a határt, kezdődtek a meglepetések. Először is a tisztaság mindenfelé. A házak, az állomás, a vasúti kocsik és a WC-k mind ragyogtak. És tiszták, jól öltözöttek, jól tápláltak az emberek is. (Minket is, kora délután érkezvén, bő uzsonnával fogadtak.) Milyen csendesek! Amint elérkezik az indulási idő, percnyi pontossággal megindul a vonat, füttyülés, kiabálás-kapkodás, tolakodás nélkül.

Elnyúltam a harmadosztályú kocsikényelmes bőrdíványán és hallgattam egy dán fiatalember panaszait a nehéz utazási viszonyokról. Túl sokan utaznak, és néha a vonatok 10-15 percet is késnek. Igen, máma mindenütt nehéz viszonyok vannak, mondtam, és 1945-re gondoltam, a vonat tetejére és az egyhetes utazásokra Budapesttől Debrecenig.

A vonatok elég gyorsan járnak és gyakran. Viszont elég drága az utazás. A vasúti hálózat kitűnő: 1000 km²-re átlag 118 km vasútvonal jut. Az 5000 km hosszú vasútvonal-hálózat fele állami, fele magánkezelésben. Különben, aki kényelmesen akar utazni, nem jár vonaton. Széles betonutak kötik össze a csendes dán városkákat és a kis falukat, sűrű az autóbusszjárat, és átlagban minden 25. lakosnak autója van. És aránylag rövid próbálkozás után mindig lehet az országutakon autót találni, ami felveszi az embert. Gyalogost nem lehet látni az országutakon. Mindenkinek van kerékpárja. Legtöbbjüknek kettő-három is, egy munkanapokra és egy „vasárnapi bicikli”. A városokban, nagyobb községekben sokszor az országutakon is széles biciklijárdák. Itt nagyobb a forgalom, mint a gyalogjárdán. Az üzletek, középület előtt pedig rengeteg kerékpártartó van. A dánok mindig gondosan lelakatolják a biciklijüket.

Ránézésre nemigen lehet megmondani, hogy kinek mi a foglalkozása. Parasztnok, munkások, mérnökök, egyetemi hallgatók mind körülbelül egyformán öltözködnek, s talán nagyjából egyformán is élnek. Fredericiában pl. felszállt a vonatra egy kissé hangos, nagyon jól öltözött, jókedvű, közlékeny társaság. Mindehhez még hozzávéve, hogy enyhén műveletlenek voltak, biztosra vettem, hogy egyetemi hallgatók. Földművesek voltak. Mikor hitetlenkedtem, nevetve mutatták a tenyerüket. Mert azért parasztnak lenni Dániában sem könnyű. Az bizonyos, hogy nagy részük tényleg egész jómódban él. Láttam pl. egy istálló-mester lakását, ami körülbelül megfelelne nálunk egy tanító vagy szegényebb középiskolai tanárénak. Csak mellékesen jegyzem meg, hogy a könyvtárában szakkönyvek mellett láttam egy teljes Brehmet, Strindberget, Goethét és még egy pár klasszikust. De azért nem csupa gazdag parasztn él itt sem. Lehet látni igazán rossz házat is, és akik nagyobb

uradalmakban dolgozó munkások, ott is sokszor nyomorognak. Napi 10-12 órát dolgoznak egész éven át, tényleg gyenge bérért.

Érdekes, hogy azért mégsem elégedetlenek. Talán azért nem, mert mindenkinek megvan a felemelkedési lehetősége. Egyrészt földhöz juthatnak. A parasztság városba húzódásával ugyanis elég jelentős a földcsere. Másrészt, ha ügyes s jó szakemberré képezi magát, bejuthat a sokféle mezőgazdasági, tehenészeti tanácsadói és felügyelői állások egyikébe. Nem szabad ezeket a gazdasági felügyelőket összetéveszteni a mi gazdászainkkal! Nincs nekik semmiféle diplomájuk vagy papírjuk, csak tehetségük és munkakedvük.

Az ország nagy jólétének alapját a múlt század második felében teremtették meg. A földosztás náluk akkor már régen megtörtént. Főleg kis- és középbirtokok voltak. Ma az ország 204.000 birtokából 110.000 törpebirtok, 92.000 középbirtok (kb. 20-100 hold) és csak 2000 a nagybirtok. A legnagyobb földtulajdon kb. 500 hold. A földek és gazdaságok mintaszerűek.

A nagybirtokosokról nincs sok mondanivaló, azok ugyanolyanok, mint nálunk. Fehér kesztyűben járnak, lovagolnak, pihennek és franciául raccsolnak. (Egy nagy kastély 30 szobájában pl. két agg főúrnó lakott, francia társalkodónőjükkel. A gyönyörű park, ahova tilos volt belépni, a lezárt magánutak mutatják, hogy a dán arisztokrácia nem értelmezi sokkal progresszívebben a demokráciát a miénkénél.)

Annál többet kell beszélni a parasztságról. A parasztszövetségek sikerének titka az, hogy egyesíti a nagyban való termelés előnyeit, meg azét a valamiét, amit a magyar úgy mond, hogy „gazda szeme hízlalja a jószágot”. A dán faluk sokkal kisebbek a mi alföldi falvainknál, inkább tanyacsoportok. A házak szépek, villaszerűek. Az istállók világosak, tágasak, tiszták. Az utcák, helyesebben az utca betonozott. Villany, telefon, rádió minden házban. Rengeteg üvegház meg melegágy. Ezek jórésze is közös. Minden faluban a központ a parasztszövetkezetnek a háza, könyvtárral, olvasóteremmel és az érdeklődők részére szakfelvilágosítással.

A parasztszövetkezetek spontán keletkeztek, a nép igényére. A múlt század közepén a dán mezőgazdaság, amely addig jórészt szemes termények termelésére szorítkozott, áttért az állattenyésztésre. De sehogy sem fizetődött ki a dolog, és 1882-ben egy kis jütlandi városka, Hjedding parasztjai összegyülekeztek, hogy megbeszéljék, hogyan lehetne tejtermelésüket jövedelmezőbbé tenni. Elhatározták, ahelyett, hogy mindenki maga dolgozná fel a tejet, beszállítják egy közös üzembe. Ott aztán együtt készítenek belőle vajat. A haszonból mindenki egyformán részesedik, bármennyi tejet szállít is be, csak a tej minőségbeli különbségét jutalmazták külön osztalékkal.

Az üzem nagyszerűen bevált, a példát sokan utazánozták, és ma 1400 szövetkezeti vajgyár van Dániában, 190.000 farmer szállítja a tejet, évi 900 millió korona forgótőkével operálnak.

Szövetkezeti alapon szervezték meg a vajexportot is, ma 10 vajexport társaság működik, évi forgótőkéjük 200 millió korona. A szövetkezetek az állam laza ellenőrzése alatt állanak, különösen a vajexport szövetkezetek, roppant gondosan ellenőrzik a kikerülő vaj minőségét. A sajttermelésük is egyre nő, mostanában éppen a „minőségi sajt” előállításán fáradoznak. Pár éve a sajtprodukción még a dán szükségleteket sem elégítette ki, ma kb. 50 millió kg évente.

A tejüzemekben persze tejet is „termelnek”. Ez a megfelelő kifejezés, ugyanis a bekerülő tejet centrifugálszeparátorral előbb alaposan besűrítik, és a sűrű, majdnem tiszta tejszínből álló tej kerül fogyasztásra. Mindent tejjel esznek. A reggeli zabpehelyt, a különös, megrakott dán szendvicseket, a levest, a főzeléket, a gyümölcskocsonyát, a feketekávét.

A tehenészet fejlődésére jellemző, hogy 1880 körül 569.000 tejelő tehén volt, ma: 1.590.000. Tekintetbe véve, hogy Dánia lakosainak a száma 1940-ben 3.844.312 volt, ez azt jelenti, majdnem minden két emberre jut egy tehén. Az összes évi tejtermelés 1840-ben 400 millió kg, 1939-ben 550 millió kg volt. Ez fejenként kb. évi 1350 kg tej.

A tejüzemi és tehenészeti szakemberek kiképzése kitűnő. Legfelső foka a köbenhavni

mezőgazdasági kollégium, ahol a tanulmányi idő három év. Üzemekben és tudományos intézetekben állandóan a tehenészet és a tejüzemek technikai felépítésének javításán fáradoznak. A jelszavuk: „a megállás hanyatlás”.

Nemcsak a tehenészetük alapja a szövetkezet. Az első szövetkezeti sertésvágóhidat 1887-ben alapították Horsensben. Azóta aztán a zsír, a faggyú, sonka stb. feldolgozására mind-mind a tejüzemekhez hasonló szövetkezeti gyárak jöttek létre.

A dán szövetkezeti tojásexport társaság tagjainak száma 40.000, a forgatókéje évi 16 millió korona. Vannak kisebb szövetkezeti csirkevágóhidak, szövetkezeti marhahúsexport társaságok, szövetkezeti cementgyárak és még egy csomó szövetkezetféleség, mind a tejüzemek mintájára berendezve. A vásárlást is beszerzési szövetkezetek útján intézik el a parasztek.

Igyekeznek minden használható területet hasznosítani. A földjük nem túl jó, sok helyütt nagyon rossz. Dánia a jégkorszak visszahúzódó óriásgleccsereinek végmorénáiból alakult. Az egész ország csupa alacsony domb. Az ország „legmagasabb hegye” talán valami 150 m. A talaj főleg gránitból képződött, a sok eső miatt hajlamos a savanyúvá válásra. A nyugati partokon végeláthatatlan homokdűnék. Sok a mocsaras, tőzeges, lápos terület.

Tőzeges, lápos puszta borította a múlt század közepén Jütland legnagyobb részét. A dombok között megült a víz. Magas fű, gentiana, sás mindenfelé. Aztán megmozdultak a parasztek. Szövetkezetet alakítottak, aminek a neve „Det danske Hederelskab” „dán láprét szövetkezet” volt. Az élén egy különös, energikus és roppant munkabírási ember állt, Enrice Dalgas, Jütland fő útbiztosa. Ami föld csak megjavítható volt, szántófölddé vagy legelővé alakították, a teljesen hasznavehetetlen talajokat pedig Dalgas beültette fenyőerdővel. Így lett Jütland a múlt század második felében Dánia legfontosabb területe, az ország igazi törzse. Ma mindenfelé tehenek legelnek itt, szép sorban, cövekekhez kötve, hogy fölöslegesen ne tapossák a fűvet.

Gabonából és takarmányból a háború előtt nagy behozataluk volt, most megpróbálják otthoni termeléssel fedezni a szükségletet. Az ország területének 75 %-a mezőgazdasági művelés alatt áll. 9,1 % erdő. A dán erdők mintaszerűen gondozottak. Az ültetett fenyvesek mellett főleg bükkösök, itt-ott tölgyesek, néhol egymással keveredve. Helyenként egy- egy juhar vagy egy szilfa. Csak az a baj, hogy az ember alig lép egy párat az erdőben, mindjárt útra, vagy éppen táblára bukkan, ami megmagyarázza, hogy az az út csak gyalogosoknak, amaz biciklistáknak vagy éppen lovasoknak való.

Fűtési szükségleteiknek nagy részét azonban nem erdeikből, hanem a lánjaikból kitermelt tőzeggel fedezik. A tőzeg feltárására a háború óta nagyon megcsappant szénbehozatal készítette őket. Ma szénszükségletük felét fedezi a tőzeg. Természetesen a tőzeg feltárása is szövetkezeti alapon történik. Dánia elmúlt 50 év alatti csodálatos gazdasági fejlődése a kooperatív farmerszövetkezeteknek, a parasztszövetkezeteknek köszönhető. A szövetkezet – éppen a legjobb időben –, a kifejlődő nagykapitalizmus mellett a kapitalizmus egészségesebb, széles néprétegre kiterjedő válfaját hozta létre. A parasztszövetkezetek lényege: sok, nagyon sok paraszt egyesülése által biztosítani a nagybirtok előnyeit minden egyes termelő számára. A szövetkezetek teljesen szabadon működnek, az államnak nagyon kevés vagy éppen semmi beleszólása nincs. (Bármilyen nagyszerűen működtek is ezek mostanáig, fent vázolt szerkezetük miatt magukban hordják időbeli korlátaikat. Azt természetesen nem kifogásolhatjuk, hogy a parasztek dolgába az államnak nincs beleszólása.)

Annál több szava lett viszont lassan-lassan az állam ügyeiben az egyre erősebben polgárosodó parasztságnak. A dán paraszt ma már viselkedésben, ruházatban, gondolkodásban teljesen polgár. Az egyes szövetkezetek hatalmas tőkével dolgoznak, és a paraszt mint a kapitalista „részvénytársaság” tagja, maga is részvényes. A dán parasztság – teljes joggal – középosztálynak érzi magát. Lakásuk, ruházatuk, életnívójuk eléri vagy talán meg is haladja a mi felső középosztályunk alsóbb rétegeit (tanárok, orvosok, mérnökök). A

dán parasztek fiait természetesen egyetemre járnak, s általában roppant konzervatívok. (Úgyannyira, hogy ez eleinte még engem is meglepett, pedig szokva vagyok az itthoni egyetemisták enyhe konzervativizmusához.)

Így aztán érthető, hogy a parasztság és a nagykapalista rétegek nagyon jól megértik egymást. Annál kevésbé mondható el ez a paraszt-munkás viszonylatban. És a parasztszövetkezetek teljesítőképességének éppen itt a határa.

A dán ipar főleg mezőgazdasági termékek feldolgozásával foglalkozik. A tejüzemekhez, a konzervgyárakhoz hasonlóan szövetkezeti alapon tartanak fenn a parasztek kekszgyárakat, mezőgazdasági gépgyárakat, sörgyárakat, olajgyárakat, stb. is.

Jól értsük meg: a gyár a paraszteké. Több, sőt sok paraszteké, az igaz. Hanem a munkásoknak semmi beleszólásuk nincs a gyár ügyeinek az intézésébe. Azt elintézik a tulajdonosok: a parasztszövetkezet. A parasztszövetkezet mint gyártulajdonos szerepel, és természetesen minden érdeke közös a nagykapalista gyártulajdonosokéval és homlokegyenest ellenkezik a munkásokéval.

A probléma egyre égetőbb lesz, mert Dánia rohamosan iparosodik. A hatalmas mezőgazdasági és halászati termékeket feldolgozó gyárak mellett egyre-másra épülnek a gépgyárak, textilgyárak, hajógyárak, cementgyárak, többnyire szövetkezeti alapon. A vasat, gyapjút és hasonló nyersanyagokat importálják, a kész árut gyakran kiviszik. (Pl. 1939-ben 360.365 millió korona értékben exportáltak nem mezőgazdasági termékekből előállított árut.)

A szövetkezetek igyekeznek rentábilisabbá tenni gyáraikat, és elkerülhetetlenül átveszik a kapitalisták módszereit. Igaz, hogy a kizsákmányolás nem túlságosan nagyfokú. A dán munkást elég jól fizetik, a legkisebb fizetés kb. 350-400 korona, amiből jól meg lehet élni. Illetve: lehetne, ha nem volna a lakás olyan drága, és nem volna olyan nagy az adó. Az adórendszerük progresszív, de éppen a munkások fizetése, a 400-600 korona körül ugrik legnagyobbat, úgyhogy a gazdagok aránylag kevesebb adót fizetnek. A ruhaneműek is drágák, egy jobb ruha 200-300 koronába is kerül! Mindehhez még hozzászámítva a munkások kevésbé rendezett és kissé felemás társadalmi helyzetét, könnyen érthető, hogy a munkásság aránylag jó életszínvonala ellenére is elégedetlen. Pedig a lakosságból 1.284.800 kézműves és munkás és csak 967.413 a parasztek.

A probléma az utolsó, 1945-ben megtartott választások után lett egészen éles. Ezen a választáson a már régóta vezető szociáldemokraták lemaradtak, és az erősen konzervatív parasztpárt alakított kormányt Knud Kristensen vezetésével. Érdekes, hogy a párt neve „Venstra” ami magyarul „bal”-t jelent, hanem azért baloldaliságot még nagytóval sem igen lehetne találni a pártban. Ez a kormány mindenben, sokszor elég erőszakosan, a végletekig képviseli a parasztság érdekeit. Hogy csak egy példát említsek: a dán vaj úgyszólván teljes egészében Angliába kerül. Úgyannyira, hogy Dániában jegyre adják a vajat! De az ország legjobb fizetőeszköze a vaj. Anglia viszont úgyszólván az egyetlen fizetőképés vevő. Ezt a helyzetét ki is használja, és elég alacsonyra szabja a vaj árát. Csakhogy a parasztszövetkezetek által fenntartott Venstra-kormány nem fizethet ám keveset a paraszteknek a vajért! Ezért aztán megtoldja az angoloktól kapott alacsony árat az államháztartás terhére, nehogy a parasztek érdekein valami csorba essék. Így aztán előáll az a furcsa helyzet, hogy a dán vaj lassan olcsóbb lesz Angliában, mint Dániában.

Ez a dolog előttünk nagyon ismerős, ugyanezt csinálták nálunk a mi feudálkapalistaink a cukorral. Csakhogy ne tessék szem elől téveszteni, hogy Dániában mindezt nem bárók, grófok és iparmágnások csinálják, hanem a parasztszövetkezetek.

Aztán a Venstra-kormány nem tud mit kezdeni a munkáskérdéssel. Mint parasztkormány, nem engedheti meg magának azt, hogy munkanélküliek legyenek, hiszen úgyis fél az elégedetlenségtől. Valóban sikerült is elérniük, hogy ma Dániában nincs munkanélküli, mindenki dolgozik valamin. A munka azonban összevissza, minden tervszerűség nélkül folyik, lehetetlen nem látni, hogy nem olyan dolgokon dolgoznak, amikre szükség van, csak

éppen „ki-ki a maga mesterségét folytatja”. Ez persze óriási teher az államnak.

A mezőgazdaság érdekeinek mindenekelőtt való védelme, tervszerűtlenség, egészségtelen exportlehetőségek és még száz egyéb baj annyira megterhelik az államháztartást, hogy ma már a korona háború előtti értékének kb. 1/2-1/3-ára esett. Az export nehézségeiben a kormányhű dánok természetesen az általánosan nehéz gazdasági helyzetre, a német „vákuumra” és hasonlókra hivatkoznak. Érdekes volt, mikor egy gazdasági előadás utáni vitán megkérdeztem, hogy miért nem próbálnak kereskedelmi kapcsolatokat teremteni a Szovjettel és velünk, kelet-európai államokkal, egy dán fiatalember hevesen felpattant és elég lemondó hangon mondta: „Erről aztán nálunk beszélni sem szabad. Vagy kinevetik, vagy lehetetlenné teszik az embert.” Ennek az egyoldalú beállítottságnak a következményeiért Dánia lassan gazdasági gyarmatává válik Angliának. Úgyszólván minden terméküket Anglia veszi fel. Az USA messze van, és különben sem szorul mezőgazdasági termékekre. Ők viszont nyersanyagaikat, árucikkeiket kizárólag Angliából importálják. Ezt kormányserződéses és különféle vámkedvezmények biztosítják. Könnyen megy a dolog, hiszen az export a szövetkezetek kezében van, és lassan a parasztszövetkezetek kezébe kerül az állam is. A Venstra párt politikájának pedig leghatalmasabb külföldi támasza Anglia. Amikor munkásokkal beszélgettem problémáikról, bajaikról, rendesen egy lemondó kézmozdulattal és ezzel az egyetlen szóval fejezték be mondanivalójukat: „Venstra”.

Az ipar növekedésével nő a munkások száma, nőnek a városok. 1860-ban az összelakosságnak még 1/4-e sem lakott városokban, ma csaknem a fele. A gyári munkásság szakszervezetekbe tömörült. A szakszervezetek egyesületének 600.000 tagja van.

Egyesületekbe tömörültek a munkaadók is. A dán munkaadók egyesületének 19.000 tagja van. Az „iparosok klubja”, 1838-ban alakult, régi, tekintélyes, konzervatív társaság, amelyik az ipar előmozdításán kívül főleg a nagyiparosok érdekvédelmével foglalkozik. Lapjuk is van, a *Tidsskrift for Industri*. Végeredményben ez és a kebelébe tartozó „ipari tanács” irányítja felsőfokon a dán ipart és exportot. 1050 tagja van mindössze. Az „ipari tanács” tagjai közé tartozik valami 2000 konzern, köztük a szövetkezeti gyárak is, amelyek mindenben együttműködnek a nagyiparosokkal.

A kereskedelem Dániában nagyon régi. Ma kb. 485.000 ember él kereskedelemről vagy bankügyletekről. (A kereskedőtársulatot 1742-ben alapították.) A kereskedelem igen nagy részben szabadkereskedelem, a háború előtt az importált áruk 3/5-e vámmentes volt. Kóbenhavn szabad kikötő, és mindenféleképpen könnyítik, különösen az átmenő, áruforgalmat. Gyakorlatban ez annyit jelent, hogy vámmentesen és valóban igen könnyen lehet kereskedni Angliával, más államokkal viszont nehezebben. Az angol áruk meglepően olcsók, más árukat, francia vagy USA árukat alig lehet látni az üzletekben. Ugyanakkor a dán kereskedelem legtöbb útja Londonba vezet. A kereskedőtársulat nagyfokú önállósággal bír, elméletileg még a kormánnyal szemben is más álláspontra helyezkedhet. Gyakorlatban a kormány teljesen bírja a gazdag kereskedők bizalmát.

A szociális intézmények jól működnek. A lakosság 80 %-a tagja a betegsegélyező egyesületnek. Akinek a fizetése évi 6400 Kr-nál kevesebb, azt betegség esetén úgyszólván teljesen ingyen gyógykezelik. Öregségi, munkanélküli és balesetbiztosítások is igen nagy számban kötöttek. A kórházak közül mindössze három van állami kezelésben, a többiek a törvényhatóságok és az önkormányzatok tartják fenn. A kórházaik nagyjából olyanok, mint a mieink, kicsit jobban felszereltek, lényegesen tisztábbak, és körülbelül egyformán bánnak bennük a fizetős és nem fizetős betegekkel.

*

Dánia átalakulásában a legjelentősebb évszám nem 1849 volt, amikor a Rigsdagban összegyűlt tekintélyes külsejű urak kimondták az alkotmányos királyságot, hanem 1882,

amikor egy kis dán mezővároskában megalakult az első parasztszövetkezet.

A szövetkezetek előtti Dánia társadalma a feudalista nagyurakból és gazdag városi polgárokból állt. A parasztok éppoly kevésbé voltak a „társadalom” alkotó tényezői, mint nálunk. A vidéki urak kedvelt kormányformája az abszolút monarchia volt, a polgároké inkább az alkotmányos királyság. Ennek megfelelően a régi Dánia társadalma és szellemi élete nagyjából megegyezett a többi európai elmaradottabb kis államéval. Náluk is voltak a 18. század elején romantikus írók, pl. Adam Oehlenschlaeger, aki temérdek darabot írt mindenféléről, jó öreg romantikus minták szerint, főleg a dán hőskorból véve a tárgyat. Romantikus szabály szerint utazott Európában, végiglátogatta a korabeli szellemi kiválóságokat Goethétől Madame de Staël-ig. Megtaláljuk náluk a nagy jogász-filozófust is, A. S. Oersted személyében, akit minden lehető földi méltósággal elhalmoztak, a szenátus, a tudományos akadémia elnöke volt, és leghíresebb munkájának, ugyancsak szabályszerűen *Kíséret a sajtószabadság megfelelő fokig korlátozásának helyes értelmezésére és felfogására* a címe. Nem kell őt összecserélni H. C. Oersteddel, a fizikussal, aki kiegészíti a hasonlóságot Európa többi országaival, ahol szintén ez idő tájt működnek a nagy kísérleti fizikusok. Oersted tudománya is „társasági” tudomány, mint pl. a korabeli francia fizikusoké. Minden szónál ékeesebben mutatják ezt egykorú festmények, amelyeken Oersted szalonkában mutatja be híres kísérletét a mágnestűvel a kíváncsi uraknak. Tökéletes megfelelője ez annak a képnek, amelyen A. von Humboldt a hang terjedési sebességét méri – cylinderben, frakkban; vagy amelyeken a francia szalonok előkelő közönsége „delejzgeti” egymást a villanygépeken. Megtalálható a hazafi-nyelvész is, Rasmus Rash képében, akinek a jelmondata: „Mindent hazádnak köszönhetsz.” A szent szövetségesdi alatt szenvedő, ébredező és múlató Európa jól ismert képe ez, de a felületes szemlélő figyelmét sem kerülheti el a németnél kisebb francia hatás. A hasonlóságot betetőzi az 1948-as alkotmányozó országgyűlés, ami kísérleties pontossággal következik be. Ezen a Dánián még semmi sem látszik az „északiság”-ból, a szót abban a definiálatlan, zavaros értelemben használva, ahogy azt általában szoktuk.

Közben pedig lassan kezdett átalakulni – minden alkotmányozó országgyűléstől és romantikus „nemzetmentő” mozgalomtól függetlenül – a dán társadalom. Egyre nagyobb szerep jut a gazdagodó városokban a középpolgári rétegeknek, a vidéken pedig a parasztság kezd jelentős szerepet játszani. A szabad, jómódú, anyagi gondok nélkül élő dán kispolgárság életformáját ekkor menti át az elkövetkező korokra Hans Christian Andersen, akiből aztán már szinte árad az a megfoghatatlan „északiság”, ami pl. Oehlenschlaegerben igazán egy csepp sincs. Andersen maga nagyon szegény volt gyermekkorában, csak kívülről nézhetett be az alacsony dán házacskák ablakain, ahol a jómódú polgárok éltek; kívülről, akárcsak a kis gyufaárus.

A kis, szűk dán utcák a régi városrészben nagyon is ismerősek voltak. Szinte hiányzott a két közel lévő ház ablakából az átfektetett deszka, amin a gyerekek rózsáskertet csináltak a *Hókirálynő*ben. És a gerenda vázú „Régi ház”, belül disznóbőrbevonattal. Lám, megvan ma is, hirdelve, akárcsak egykor a kisfiúnak, hogy „az arany elvész, disznóbőr el nem vész”. Ha estefelé benéztem az alacsony ablakon a kis szobákba, a nagy karosszék, a párolgó ital mind-mind olyan ismerős volt, hogy igazán hiányzott a „bodzafaanyóka”. És végül a parki tó, amin még ma is úszkál a rút kis kacsból lett hattyú, ma is éppúgy etetik a gyerekek, mint akkor. Az a nagy hajú bácsi meg éppen olyan, mint a költő, aki egy esős estén beengedte magához a csintalan Ámort.

Az akkori viszonyok többé-kevésbé még ma is megvannak néhol, azért Andersen még a mai Dánia megértésére is hasznos kalauz. A jómódú, gondtalanul élő kispolgár ráér. Aránylag keveset kell dolgozni, azért ráér sétálni. Azért aztán szép parkokat csinál, tavakkal, hattyúkkal. De ráér otthon ülni is. Azért aztán lehetőleg szépen igyekszik berendezni otthonát. Annál is inkább, mert a rossz, esős idő miatt kénytelen fedél alatt lenni, és nem töltheti szabad

idejének jó részét az utcán, mint a déli ráérő ember. A ráérő ember pedig álmodozik is, akár északon lakik, akár délen. Csakhogy az északi kispolgárnak nemcsak gazdasági lehetőségei, de természet szabta lehetőségei is elég korlátozottak. Föltétlenül jobb meleg szobában üldögélni, mint esőben csatangolni. A rút kis kacsából lett hattyúnak is sokkal kényelmesebb a park tavában maradni, ahol etetik, mint tragikusan világgá szállni vagy kimúlni egy hattyúdallal. Ha aztán e kényelmes életlehetőségek mellé még a polgárok szabadsága is biztosítva van, mégpedig a lehető legnagyobb mértékben, akkor aztán az emberek csendesebbek lesznek, az élet üteme lassabban folyik, a „biztosított” életű emberek érthetően nyugodtabbakká válnak. Az „életért való küzdés” nem túlságosan nehéz, roppant rendszeresen, napról napra ugyanúgy folyik le. Ez az egyforma és unalmas munka bizony roppant fantáziátlan. Amellett csak akkor lesz igazán racionális, ha kellő belenyugvással, minden vállalkozgatás, próbálgatás nélkül csinálják. A polgár és a paraszt minden dolgát biztonságban kezdheti meg és fejezi be. Tudja, hogy túl nagy sikert nem érhet el, de aránylag kevés munkával nagyon jól élhet. A parasztot sem érheti nagy veszteség. A klíma egyenletes, szelíd. Különben is állattenyésztők, és a vaj mindig beüt. A probléma legfeljebb a minőség állandó, nem túl gyors javítása. Mindezek a dolgok realistává teszik az átlag dán embert, mégpedig a szónak legvaskosabb értelmében. Mindent abból a szempontból mérleget, hogy mit használ vele magának. Cseppet sincs ezzel ellentétben, hogy nagyon becsületesek. Rájöttek, hogy legjobb üzlet a becsületesség. Éppen ezért az átlag dán ember egyáltalán nem is vallásos. Jellemző, hogy Kőbenhavn egyik legnagyobb templomát könyvtárrá alakították át. A templomok is roppant szerény látogatottságnak örvendenek. A papok éppolyan kenetteljesek és nagyképűek, mint nálunk.

Ennek az „átlag” dánnak nagyszerű példáját látom a múlt század egyik legnagyobb dánjában, N. F. S. Grundtvigban. Ő pap, költő, történetíró és pedagógus volt. Ahogy ő mondta, „súlyos kísértések után a biblia lett számára az igazság sziklája”, de ezt a mondást persze nem kell túl tragikusan venni. Támadta is a hivatalos egyházat, de csak a gyakorlati szükségleteknek megfelelően, és jól ügyelt arra, hogy egy prédikációjával úgy meghassa Keresztély királyt, hogy az püspökké nevezze ki. Legfontosabb alkotása a dán népfőiskola. Ez valóságos pedagógiai vetülete a parasztszövetkezeteknek. A parasztok télen összegyülekeznek, spontán, minden kényszer nélkül, és nem is szakdolgozat tanulnak, hanem pl. dán történelmet, világtörténetet és egyéb, az általános műveltséghez szükséges dolgokat. A minőséget akarják javítani, akárcsak a vajnál meg a sajtnál. Rájöttek, hogy tudni is hasznos. Aztán abban is hasonlítanak a parasztszövetkezetekhez, hogy szabad iskolák, az államnak semmi beleszólása nincs, legfeljebb a pénzügyi támogatás. Persze így ez is túl szép, ma a valóság kb. ugyanaz, mint a parasztszövetkezeteknél: a parasztállamnak jó befektetés az őt alátámasztó népfőiskola, az államot pedig azok vezetik, akik a parasztszövetkezeteket meg a népfőiskolákat csinálják. A népfőiskolák természetesen semmiféle diplomát vagy ehhez hasonló papírt nem adnak. Ez nem férne össze a szabadsággal. Grundtvig mint a 19. század legnagyobb dánja él a köztudatban és a dánok valódi megtettesítőjükként tartják.

Annál érdekesebb, hogy a század másik nagy dánját Sören Kierkegaard-t nem ismerik el a dánok a dán „átlagember” megtettesítőjének. Igazuk is van. Kierkegaard bizonyos szempontból az átlag dán túlkompensációjának fogható fel. Mint már említettem, az átlag dán nyugodt, szelíd, vallásilag közömbös, némi humorérzékkel rendelkező emberféleség. Különösképpen individualistának sem tartható, szövetkezési hajlandósága a tanúság rá. Kierkegaard-ra pedig mindennek homlokegyenest ellenkezője áll. Nyugtalan, vad, fanatikus, komor és végzetesen magányos. Nem állhatom meg, hogy legalább egy pár szóval ne szóljak a filozófiájáról, jóllehet nem túl jellemző az átlag dán gondolkozásra. (De hát az egzisztencializmus csábos lejtő.)

A kierkegaard-i filozófia egy része ugyanolyan „vágyfilozófia” mint Platoné. A feudális királyság hű tisztelője, a szigorúan arisztokratikus különc nem túl jó szemmel nézi a tollasodó

polgárság egyre növvő befolyását. Azért aztán csinál egy „Isten országát” – egy tökéletes abszolút monarchia képére és hasonlatosságára teremtve. A vallás alapja a tekintélytisztlet, ez viszont a különbségekben gyökeredzik. Olyasféle különbség van Isten és ember közt, mint a király és alattvalója közt. Csakhogy az utóbbi különbség véges, az előbbi „örök és lényegében kvalitatív, ami semmiféle merész és szentségtörő vizsgálódással sem hidalható át”. Később is feltűnő sokszor és szívesen alkalmazza a királyság hasonlatot, és egy helyt pl. az apostolokat a kamarásokhoz hasonlítja.

Sokkal fontosabb vallásfilozófiájának másik gyökere, a „magános” Kierkegaard. „A keresztyénység döntő kategóriája a magános ember.” „A magános ember egyedül van, egyedül az egész világon, egyedül – Istennel szemben.” Mivel az Isten személyiség, azért csak személyesen ismerhető meg. A személyiség, az Én „az a valami, ami összetettségében állást foglal ahhoz az összetettséghez, ami körülveszi. Az ember pedig végtelenségből és végességből, időbeliségből és örökből, szabadságból és kényszerből van összetéve.” Ezeket a sorokat is érzik Kierkegaardban a Hegel-tanítvány. Legjobb munkáiban mindvégig dialektikus marad. A magányos, azaz az igaz ellentéte a tömeg, a jogtalanság. „Ahol tömeg van, vagy ahol jelentőséget tulajdonítanak a tömegnek, ott soha nem a legfőbb célért élnek, törekednek, [...] mert a tömeg a jogtalanság, igazságtalanság.” Ez a beteges tömegiszony mindenütt végigkísér folyton, gyakran hangsúlyozva, hogy a tömeg a legfőbb igazságtalanság. „Az igazságot csak a magános ember találhatja meg. Ezért nem alakított Krisztus sem soha pártot. Mindenki, aki igazságban az igazságot akarja szolgálni, önként mártírrá válik.” Elvonul a többi embertől, mint ahogy ő is elvonult Jütland északi részének kietlen pusztáira, és „lényegében csak Istennel és saját magával fog beszélni”. Az aztán igazán nem meglepő, hogy kereken kijelenti, hogy a politkának pedig semmi köze nincs az igazsághoz, így nem is emberhez méltó dolog. (Érdemes megfigyelni, hogy a másik nagy dán, Grundtvig aktív politikus volt.) Az emberekkel szembeni állásfoglalásban lehetetlen nem látnom a szövetkezetek laza, szabad szellemét: „és minden egyes embert tisztelni, föltétlen minden embert, ezt jelenti az igazság, az istenfélelem és a felebaráti szeretet. De a tömeget tekinteni igazságnak istentagadást jelent.”

Nos, ebben a mi fülünk már egész csomó „érzelmi” motívumot hajlandó látni. Legszembeötlőbbek a magánosság meg az „én”-fogalom. Rögtön Ibsen jut eszeünkbe, Brand, a mártír pap, meg Peer Gynt, az önmagasság császára, Solness építőmester vagy Hjalmar... A magánosság problémája Kierkegaard-nál is szórul szóra ugyanaz: önmagunkból kell szólnunk, ehhez azonban túl kell jutnunk önmagunkon. Ezt nem bírjuk megtenni, ezért összeütközésbe kerülünk mindenféle minket körülvevő társadalommal, ennek az eredménye a magány, az egyetlen igazi emberi tragédia. Kierkegaard mégis ajánl egy megoldást: Istent. Csak az ő segítségével juthatunk túl magunkon, az önként vállalt magányon át.

Akárhogy is van, az biztos, hogy a dánok nem nagyon fogadták meg a nagy magános tanácsait. Először is egyáltalában nem magános emberek. Legalábbis nem sokkal jobban, mint a többi európai emberek. Az igaz, hogy pl. szeretnek egyedül lakni egy szobában, de hát az is bolond, aki nem szeret, ha módja van rá. Az igaz, hogy szinte csodálatosan kevésbé toladóak. Tisztelik a másik ember magányát. Az idegent pl. nem ajnározzák, nem kíséretetik és nem rajongják körül, mint nálunk, hagyják menni, amerre lát. De az is igaz, hogy ebben kényelemszeretetüknek is nagy része van. A „magánosság” az átlag dánál csak annyit jelent, hogy jólétük miatt nem szorulnak egymásra, ezért érthetően függetlenebbül élnek egymástól.

A királyhoz való viszonya is egész más már a mai dánoknak. Nagyon szeretik általában a királyt, még kommunisták gomblyukában is nem egyszer láttam király jelvényt. Azt hiszem, a király csak arra szolgál nekik, hogy legyen valaki, aki őrség és kíséret nélkül autózik, lovagol vagy sportol, és akit büszkén lehet mutogatni az idegeneknek: „az ott, uram Dánia királya. Az az egyszerű ember a lóháton, őrség nélkül.” Akárcsak az állatkertben: „Ez itt uraim az oroszlán, az állatok királya.” És minden ilyen alkalommal büszkeség tölti el a szívüket:

„Milyen demokratikusak is vagyunk mi, istenem.”

Mégis, kutya legyek, ha én is nem úgy érzem, hogy Kierkegaard filozófiájában van valami, nem is annyira dán, mint „északi”. Nagyon is jól emlékszem még arra a svéd munkásra, aki egy egész délután Európa pusztulásáról, a magános bolyongás gyönyörűségeiről, a marxizmusról és a kínaiakról beszélt. És arról, hogy a Szellemnek hogyan kell végre is átvenni a világ irányítását.

Mindent egybevéve valahogy így lehetne megadni a dánok „receptjét”: Végy az esetek legnagyobb részében egy csomót Grundtvigból és keverj hozzá egy kicsit Kierkegaard-ból. Ekkor megkapd az átlag dán, aki kegyensúlyozott, jókedvű, nyugodt, humoros, társaságkedvelő és néha álmodozó és lelkiismeret-furdalásai vannak. Aztán az esetek jóval kisebb, szinte nagyon kicsi részében főleg Kierkegaard-ból kell a keverékbe tenni, akkor létrejön a vallása, tépelődő magános, „északi” dán, aki olyan, mint Pontoppidan *Lykke Perje*, nem bírja ki a boldogságot.

A század eleji dán társadalomnak, irodalomnak és filozófiának mind a szövetkezeteknek köszönhető nagy gazdasági jólét és magas életnívó adta a hátteret. Filozófusok, mint H. Hoeffding, aki synthetikus filozófiát csinált idealista alapon, nyelvészek mint V. Thomsen, az ótörök és a mongol nyelvek nagy ismerője, P. V. Jensen-Klint a templomépítő, és még számos nagy orvos, mint R. N. Finsen, mérnökök, köztük a szegény fiúból felkészülő P. O. Pedersen, tudósok mint Krogh és Bohr, mind csupa nagy név és még egy egész csomó a zavartalan anyagi jólétnek köszönhetik feljutásukat és gyakorlati érzéküknek.

Hogy az írók látszólag egész mást, magánosságot, meg nem értést, északi borút és én-problémákat fejtegetnek, gondolok itt főleg Pontoppidanra, Jacobsenre, Gunnarsonra, hogy látszólag nagyon is borúsak és dekadensek, azt nem kell egészen komolyan venni. Ők csak a dánok, akikbe több Kierkegaard szorult. Az a jelenség ez, amit Johannes v. Jensen így fejez ki: „A dán elme kettéhasadt valami, mert mi Rousseau-val érzünk és Edisonval gondolkozunk.”

Jensennél még egyszer felvonul hatalmas és ünnepi, bár néhol kissé már unalmas processusban a dán táj, az alig folyó, lassú dán folyók, a domb szaggatta dán föld smaragdzöld legelőivel és aranyzöld bükköseivel, a legelő tehenekkel és a csendes tavakkal. És az egész felett valami csodálatos finom, ezüstös köd lebeg: a gyermekkori emlékezés és az elmaradhatatlan magány köde. Jensennél e domb mindig több mint csak domb, a folyó több mint folyó, a táj több mint táj: mythos.

*

Azt már próbáltam vázolni, hogy a szövetkezeti termelés mint érkezett el teljesítőkétségének határaihoz. A társadalom életében ezt egyre súlyosodó munkás–paraszt, helyesebben munkás–tőkés ellentétek követik. A munkásprobléma egyre élesebb lesz, és az irodalom, ez a finom műszer már mutatja a változásokat. A világháborút követő években „keresni” indult a dán termelés, társadalom és irodalom. Az egyik irány a destrukció, az elkeseredés, öngúnyolás és nihilizmus iránya volt, fő képviselője Tom Kristensen. Aztán ott is lábra kaptak a háború utáni izmusok, a legerősebb a helyi viszonyoknak megfelelően valamiféle idealizmus lett.

Az egyre fokozódó gazdasági bajok a dán értelmiség figyelmét a közgazdaságtan felé terelték. Az egyetemen külön fakultása van a közgazdaságtannak és nagyon komolyan, matematikai–statisztikai alapon készülnek fel a hallgatók.

A munkásság állandóan nagyobb és nagyobb szerephez jut a dán életben, számuk folyton nő, és bizonyos fokú, bár a mienknél kisebb osztályellentétek a tőkés és paraszt rétegek felé úgy ahogy összekovácsolják őket. Egy részük a szociáldemokrata, másik, lassan talán már nagyobb részük a kommunista pártba tömörül. Talán a gazdasági fejlődés jövőjének útját mutatja az is, hogy a mai dán írók nagy többsége szocialista.

Az agg Nexő örökségét elég sok és elég tehetséges író veszi át. Hans Kirk, aki maga is harcos forradalmár, Knuth Becker, Harald Herdal, Martin A. Hansen köztük talán a legismertebbek. Egyikükről sem lehet azt mondani, hogy megközelítenék a mestert. A probléma mindegyiküknél nagyjából ugyanaz, az illúzió-realitás kérdése. Az ő szereplőik már nem tépelődő, istenkereső, boldogságtól futó emberek. Erős, munkabíró, nehézségeket legyőző és élni tudó emberek. Hiába: a fáradság, enyhe lemondás, „kétes dekadencia” kimegy a divatból lassan északon is.

Eddig tartott...

*

Érdekes, hogy milyen nagy a mai dán írókra az angolok hatása. A háborút követő rövidke béke és a hamarosan kiképződő Hidegháború első éveinek idején általános európai jelenség volt efféle „angolszász” (egyre inkább amerikai) hatás; Magyarországon is; csak hogy itt Weöres Sándor, Ottlik Géza, Hernádi Gyula és Gulyás János kivételével senki nem ismerte fel vagy pláne el – a különben máig elevenen ható – létezését. Talán azért se, mert nálunk máig erősen különbözik felismerni és elismerni valamit; dánul viszont mindkettő „erkendelse” (Dansk-Ungars Ordbog, 141 p.) A dán kritika és az irodalomtudomány nyugodtan vállalja az angolszász hatást. „A dánok ellátják Angliát vajjal, cserébe az angolok pedig Dániát irodalommal” – mondják.

Ez a szelíd önirónia azonban érdeklődést, felkészültséget, tájékozódást takar, helyesebben mutat. Az Aarhusi Egyetem Általános Hallgatói Egyesületének a folyóirata, a *Den jyske Akademiker* állandóan közölt verseket, s nemcsak a diákokét; szeniorok, fontos pozíciókat betöltő „funkcionáriusok” (mondanám idézőjel nélkül, ha nálunk nem kötődne máig és ma is ehhez a szóhoz annyi rossz emlék és tapasztalat) is publikálnak a folyóiratban, mutatta büszkén az egyik szerkesztő, mikor megajándékozott néhány számmal az 1946–47-es, (akkor már 18.) évfolyamból.

Az Aarhusi Egyetemet a reáلتudományok oktatására, művelésére, alkalmazására tervezték, alapították és építették meg, középpontjában – vagy mondjuk inkább gerincében – a közgazdasági fakultással. Fontos szerep jutott a Studentenforeningenben a Központi Diákegyesületben is közgazdászoknak, és a Diáktanács (Studenterraadet) egymást követő elnökeinek, akik többnyire a közgazdaságtudományi fakultás hallgatói, a megválasztásán, ez csak úgy meglátszik, mint a *Den jyske Akademiker* témaválasztásán. Csak hogy a dánoknál a közgazdaság nem egészen azt jelenti mint nálunk. A grundtvigi szervezeti racionalitás kollektív haszonmaximalizálása mellett ismerik a kierkegaard-i Magány méltóságát is. Az embernek végtére mégoly jól működő kollektívában is magának kell döntenie, mert a döntésekért csak így vállalható személyes felelősség, ami tartós gazdasági föllendüléshez elengedhetetlen. A szövetkezetek sikerének a titka a közös haszon és az egyéni felelősségvállalás dinamikájában rejlett. S minél magasabban áll valaki a hierarchiában, annál nagyobb egyéni felelősség terheli a közös döntésekért. Aarhusban a közgazdaságtudomány szükségképpen (bár nem szükségképpen szoros) kapcsolatba került a humanoriákkal: történettudománnyal, filozófiával, teológiával, meg az érzelmeket, világnézetet (Fülep Lajos szerint értve a szót) jelző-behatároló, meghatározó művészetekkel.

A sok vers a *Den jyske Akademiker*ben, a szakszerű irodalomtörténeti-irodalomelméleti tanulmányok-esszék-kritikák, a hallgatók amatőr színibemutatói és zenei estjei ennek az új közgazdaságtudománynak a tartozékai, termékei, szolgálói; mondhatjuk akár, hogy a Schiller Róbert-i *Egy kultúra között* korai megnyilvánulásai.

Ebből a kultúrából érthető-értékelhető az angolszász hatás Dániában a költészetre annak kritikai-irodalomtörténeti-irodalomfilozófiai értékelésével-értelmezésével együtt. A *Den jyske Akademiker* irodalmi munkatársa, stud. mag. Tage Skou Hansen az 1946. szeptemberi

számban új dán költőkről írt tanulmányában az angolszász hatás köré vagy inkább helyett tágasabb és általánosabb eszmei, érzelmi, személyi és kollektív mintákat és modelleket (inkább mintsem hatásokat) sejtet, hasonló válaszokat hasonló, illetve hasonló célú vagy hasonló következményekkel járó kihívásokra. Anglia költészete, kiváltképpen London bombázása, csakúgy Dániáé a németek általi megszállása után a haza, a szülőföld, az otthon, a gyerekkorban megismert és megszeretett táj felértékelődését, költészetbe transzformálódását, mitizálódását teremtette vagy erősítette meg; elődöt illetve példát keresve és találva Rupert Brooke és Wilfred Owen első világháború alatt írott verseiben, háborúellenességében, szülőföld szerelmében.

Egy irodalomtörténész (hallgató) az igazi dán költészetet egyenesen 1940 április 9-ével, a náci-SS megszállás napjával datálta; a többi „Nyugaton már jobban megírták”, és Otto Gelsted versét idézte; angol fordításban mindjárt. A vers címe is: *April 9th*; ami természetesen 1940. ápr. 9-re utal.

*at dawn the dark birds flew
with scream [?] of motor screw
squadron that swept across the city's brow
we saw them go and seeing
knew to our inmost' being
that we must taste bread of bondage now
A morn of cloudless blue.
The sun, so sorely due,
shining at length, but as on sightless eyes
cramped in her captive chain
lay Denmark, dumb with rain
in deepest need unknown agonies
But at that fateful day
when bleeding there you lay
and all about was gloom and mortal fear,
we saw you then, and seeing,
knew to our inmost being
that never did we hold our land so dear.*

Magyar nyersfordításban a következőképpen érezhetnénk a vers hangulatát.

*Hajnaltájt fekete madarak
Röpködtek, és rikácsolásuk
Keveredett a tankok zajával
Ahogy vonultak a városon át,
Hozva magukkal az elnyomást
A rabság keserű kenyerét.
Felhőtlen kék égen
Hétágra sütött a Nap,
De miránk éjszaka virradt,
Rabláncra fűzött dán haza
S éreztük lelkünk legmélyéig
Sosem szerettük még őt
mint most annyira*

Egyébként ez is – jegyzi meg a könyv vagy irodalomtörténész hallgató barátom, aki kölcsönadta egy napra – T. S. Eliot gyenge utánezata: „and on board – what is there on board? Here are exhibits of painting and cooking, French cuisine and cubism and chemical recipes, here is the social exhibition shewing society in longitude from the proletarian eaten amply by lice in a dustkit to the toilette de luxe of the millionaire.

– And here finally the passengers – all of them symbols of sensation and publicity.

The 136 – year old patriarch from Volhynia, who was with Napoleon at Moscow, the by now old chess genius, Sammi Meyer, from holland, And the Siamese Twins...”

Magyarul: És a fedélzeten mi van? Mi is van a fedélzeten? Itt képműhelyek nagy múzeumokban, gazdag büfékkel párosan, francia konyha és kubizmus, gyógyszeresodák receptjei, szociológia-politológia és persze a társadalom hosszmetzete az odvában tetűmarta proletártól luxusillemhelyes milliomosig. És járókelők és minden szenzáció és publicity.

Akkor – 1947 nyarán – Aarhusban sebtiben papírra vetett jegyzeteimből most már nem tudom megállapítani, hogy ezt is Otto Gelsted írta-e vagy a mai (1947) fiatal dán irodalmat bemutató könyvecske szerzője; a könyv adatait persze gondosan feljegyeztem az angol-dán kéziszótáramba, amit aztán szigorúan visszakerőleg kölcsönadtam még a nyolcvanas vagy kora kilencvenes években egy tanulni Dániába kiküldött piacgazdasági géniusznak, s többé sose láttam. (Sajnos nem a géniust, hanem a szótáramat.) Akkor – 1947-ben – nem sokat törődtem vele, a Dániáról írt útirajzomat egyébként is visszautasították, gondoltam, ráérek, majd csak meghívnak s kiküldenek engem is újra Dániába, s akkor minden adatot pontosan tisztázok, mert nagyon érdekelt a dán s ezen keresztül az angol irodalom. De hát sajnos azóta én is megtanultam „what is there on board?” Jobb hát itt ezt a történetet is befejezetlenül hagyni.

Annyit hadd jegyze meg még, hogy irodalomtörténész barátom ajánlására nyomban megvettem egy néhány napja megjelent *The Zephyr Book of English Verse* című vaskos könyvet (nem egészen annyiért, amennyibe egy pompás ugyancsak „vaskos” dán fagyaltcsoda kerül) meg egy vékonyka kis Eliot-kötetet, amiknek a nyomán, ha akkor nem is nagyon, ma már jobban érteni vélem Otto Gelsted versének és hozzáfűzött kommentárjának (vagy a róla is szóló könyvecske szerzőjének) hangulatát.

„This is the time of tension between dying and birth / The place of solitude where three dreams cross / Between blue rocks / But when the voices shaken from the yew-tree drift / away / Let the other yew be shaken and reply.” (T. S. Eliot: *Ash Wednesday* VI.) Vas István fordításában: „A meghalás meg a születés között a feszültség ideje ez / Magányosság helye hol összefut három álom / A kék sziklák övezte tájon / De ha a borókafáról remegő hangok elhalnak a / csendben / A másik boróka remegése feleljen.”

Ez azonban talán már egy másik befejezetlen történet (lehetne).